

เก็บตกจากงานสัมมนา



(ภาพโดย ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย)

ไมเคิล บูราวอย (Michael Burawoy) กับสังคมวิทยา-ความรู้เพื่อสาธารณะ

บันทึกของสองนักวิชาการไทยจากงานสัมมนานานาชาติ "Confronting Unequal Worlds of Development: Crisis of Public Knowledge, and the Transnational Social Science Agenda in ASEAN" จัดโดย คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 26-25 ตุลาคม พ.ศ.2555 ณ ห้องประชุม จุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุราวย ความรู้สาธารณะ และสุขภาพ

ชลนภา อนุกุล

มีโอกาสรู้จักและเรียนรู้จากอาจารย์ไมเคิล บุราวย มิตรใหม่ที่อาจารย์สุริชัย หวันแก้ว พามาให้รู้จักกับเมืองไทย ได้ฟังปาฐกถาและบทสนทนาหลายวง เห็นว่าเมืองไทยน่าที่จะรู้จัก บุราวยและแนวคิดของเขาให้มากขึ้น ทั้งในฐานะที่เขาเป็นคนน่าสนใจ และแนวคิดเขาก็ทำให้มหาวิทยาลัยหลายแห่งต้องขยับตัวและทำให้นักวิชาการลุกขึ้นมาถกเถียงว่าความรู้ยังมีคุณค่าต่อการดำรงอยู่ในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร

1. บุราวย

ไมเคิล บุราวย เป็นศาสตราจารย์ทางด้านสังคมวิทยาประจำมหาวิทยาลัย แคลิฟอร์เนีย-เบิร์กลีย์ มหาวิทยาลัยระดับต้นของอเมริกาและของโลก เป็นแนวหน้าคนสำคัญของการผลักดันแนวคิดเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะ เพื่อกระตุ้นให้สถาบันผู้ผลิตความรู้เข้ามา รู้สึกรู้สากับประเด็นปัญหาทางสังคมมากขึ้น เขาเป็นนักวิชาการที่มีผลงานทางวิชาการจำนวนมากและมีความหลากหลาย ทั้งยังมีบทบาทสำคัญในสมาคมสังคมวิทยาระดับชาติและระดับโลก ปัจจุบันได้รับเลือกตั้งให้เป็นประธานสมาคมสังคมวิทยานานาชาติ (พ.ศ. 2553 – พ.ศ. 2557)

ประวัติส่วนตัวจากคำบอกเล่าของเขามีสีสันมากทีเดียว ครอบครัวเขาเป็นคนเชื้อสายยิว ในรัสเซีย ก่อนจะอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในเยอรมัน พ่อและแม่ของเขาเรียนจบปริญญาเอก ด้านเคมีที่มหาวิทยาลัยไลป์ซิก (Leipzig) และพูดภาษาต่างๆ ได้ 3 - 4 ภาษา ก่อนจะมาแต่งงานและย้ายหนีนาซีไปอยู่ที่อังกฤษ แต่มีเพียงพ่อเขาเท่านั้นที่สามารถใช้ปริญญาที่มีติดตัวสมัครทำงานเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ในขณะที่แม่กลับต้องใช้ชีวิตเป็นแม่บ้านธรรมดาและเลี้ยงลูก 2 คน ซึ่งถ้ายังอยู่ที่เยอรมัน เธอคงเป็นดาวเด่นในวงการวิทยาศาสตร์ของยุโรปยุคนั้นทีเดียว พ่อเป็นคนที่ไม่ค่อนข้างหมกมุ่นอยู่กับงานและไม่ค่อยสนใจใครเท่าไรนัก และเสียชีวิตในวัยเพียง 54 ปี เขาบอกว่าตัวเองคล้ายพ่อมากกว่าแม่ และแม่เป็นคนช่างพูด ฟังแล้วได้แต่ขำ เพราะสำหรับพวกเราแล้ว ตัวเขาเองเป็นคนช่างพูดช่างเจรจาเหลือเกิน

ช่วงเรียนปริญญาตรี เขาเลือกเรียนคณิตศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (Cambridge) ด้วยเหตุผลที่ว่าคณิตศาสตร์เป็นวิชาที่ไม่ต้องท่อง ทำความเข้าใจอย่างเดียวก็พอ แต่พอเรียนไปได้ 3 ปี ก็มีโอกาสดูไปสหรัฐอเมริกา และได้พบกับบรรยากาศที่ขบวนการทางสังคมกำลังเบ่งบานอยู่เต็มไปหมด เขาตื่นเต้นมาก ยิ่งกลับมาพบกับเมืองที่น่าเปี่ยมมหาวิทยาลัยที่น่าเบื่อ และคณิตศาสตร์อันน่าเบื่อ เขายังรู้สึกเบื่อมากขึ้น แต่โชคดีที่มหาวิทยาลัยในอังกฤษมีเวลาให้นักศึกษาเรียนรู้ด้วยตัวเองเยอะมาก เขาจึงใช้เวลานอกมหาวิทยาลัยไปกับการเรียนรู้โลกด้านนอก เขาเดินทางไปแอฟริกา โบกรถไปเรื่อยๆ ตั้งแต่เหนือจรดใต้

เมื่อถามว่าแนวคิดของการเป็นนักสังคมวิทยาของเขาเริ่มขึ้นอย่างไร เขาเล่าให้ฟังว่า ตอนที่เขาอายุ 18 ปี เป็นหนุ่มน้อยไร้เดียงสา เขาอยากไปอินเดียและสนใจปัญหาที่ว่า อินเดียควรจะใช้ภาษาอะไรเป็นภาษาราชการ ซึ่งขณะนั้นถกเถียงกันว่าจะใช้อังกฤษ ฮินดี หรือภาษาถิ่น เขาคิดว่า ไม่เห็นจะยากเลย ก็ทดลองสอนเป็นภาษาเหล่านั้นดูสิ แล้วทดสอบคนที่เรียนหลังจากสอน ถ้าเรียนเป็นภาษาไหนเข้าใจก็น่าจะใช้ภาษานั้น เขาชี้ให้เห็นว่า ตอนนั้นเขายังแก้ปัญหาจากมุมมองแบบวิศวกรอยู่มาก แต่โชคดีที่มีอาจารย์ที่เข้าใจ และเป็นนักวิชาการพอเขาไปเคาะประตูบ้านและเล่าไต่เต้าให้ฟัง อาจารย์ก็นั่งฟังพร้อมอมยิ้มและเขียนจดหมายให้เขา 5 ฉบับ สำหรับถือติดตัวไปที่อินเดีย และเขาก็ได้รับการอำนวยความสะดวกทุกประการจากทุกที่ที่ไป อาจารย์คนนั้นชื่อเอ็ดเวิร์ด ชิลส์ (Edward Shils) นักสังคมวิทยาแห่งสำนักชิคาโกนั่นเอง

เมื่อเขาเริ่มพูดคุยกับคนโน้นคนนี้ซึ่งมีความเห็นและข้อถกเถียงต่างๆ มากมายเกี่ยวกับผลกระทบจากการใช้ภาษาใดภาษาหนึ่งเป็นภาษาราชการ เขาบอกว่า การเป็นนักสังคมวิทยาเกิดขึ้นตอนนี้แหละ นั่นคือ ในขณะที่มองเห็นปัญหาในเชิงเทคนิค แต่ก็มองเห็นบริบทแวดล้อมทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย การสนทนากับคนอื่นที่มีมุมมองแตกต่างก็ทำให้เห็นกระบวนการทำงานทางสังคมเด่นชัดขึ้น และถือว่าเป็นวิธีการทำงานของนักสังคมวิทยา เมื่อเขาอธิบายถึงตรงนี้ ผู้เขียนจึงได้ถึงบางอ้อว่า ทำไมทุกคนก็สามารถเป็นนักสังคมวิทยาได้

หลังจากเรียนคณิตศาสตร์จบ เขาไปอยู่ที่แฮมเปียร์และเรียนสังคมวิทยาที่นั่น ศึกษาชีวิตคนงานท่าเหมือง และเขียนวิทยานิพนธ์ในประเด็นเดียวกัน จากนั้นจึงไปเรียนต่อระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยชิคาโก โดยศึกษาชีวิตของคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม

งานสำคัญในช่วงหลังของเขาเน้นเรื่องสังคมวิทยาสาธารณะ กระตุ้นให้นักวิชาการและมหาวิทยาลัยสนใจกับปัญหาสังคมมากขึ้น

เมื่อถูกถามว่าทำไมจึงไม่เลือกเรียนมานุษยวิทยาล่ะ เขาตอบปนหัวเราะว่า ส่วนตัวเขามองว่าวิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่นักมานุษยวิทยาใช้นั้นดูแปลกประหลาดไปสักหน่อย เพราะสนใจเป็นจุด เป็นกระหย่อม แต่ในความเป็นจริงนั้น ชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านหนึ่งย่อมไม่อาจแยกขาดจากกระบวนการทางสังคมที่กระทำการอยู่ภายนอกและส่งผลกระทบต่อวิถีของผู้คนในหมู่บ้านนั้น ดังนั้นเอง สำหรับตัวเขาแล้ว สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไม่ได้แยกออกจากกัน ฟังถึงตรงนี้จะเข้าใจมากขึ้นว่างานที่มีชื่อเสียงอีกชิ้นหนึ่งของเขาที่เขียนร่วมกับนักศึกษาอีก 9 คน ในเล่ม *Global Ethnography: Forces, Connections and Imaginations in a Postmodern World* (Burawoy et al 2000) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโลกาภิวัตน์สามารถอธิบายจากชีวิตของผู้คนระดับปัจเจกขึ้นไปจนถึงระดับโครงสร้างได้อย่างไรนั้น มีที่มาจากฐานความคิดที่มองเห็นความเชื่อมโยงของทั้งสองศาสตร์นี้เอง

ช่วงวันที่ 24 – 28 ตุลาคม พ.ศ. 2555 บูราวอยเดินทางมาเมืองไทยตามคำเชิญของอาจารย์สุริชัย หวันแก้ว เพื่อแสดงปาฐกถาและร่วมงานประชุมวิชาการหัวข้อ “โลกแห่งการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม: วิฤติความรู้สาธารณะ และระเบียบวาระของสังคมศาสตร์ข้ามชาติในอาเซียน (Confronting Unequal Worlds of Development: Crisis of Public Knowledge, and the Transnational Social Science Agenda in ASEAN)” ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 ตุลาคม พ.ศ. 2555 ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทั้งยังพบปะสนทนาร่วมกับคนทำงานขับเคลื่อนเชิงนโยบายด้านสุขภาพ ตลอดจนคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ เขามาโดยไม่คิดค่าตัว ไม่เบิกค่าตัวเครื่องบิน ผู้จัดเพียงแต่เตรียมที่พักและอาหารดูแลเขา ซึ่งการดูแลนั้นไม่ยุ่งยากแต่อย่างใด และทำให้ผู้จัดค่อนข้างถอนหายใจโล่งขึ้น เพราะค่าใช้จ่ายในการจัดงานนั้นได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยค่อนข้างน้อย

ในวงสนทนา บูราวอยมักจะกระเช้าเข้าหาเหย้าคนโน้นคนนี้อยู่ตลอด ดังเช่น เรียกอาจารย์สุริชัย หวันแก้ว คนที่เขาพบเพียงครั้งเดียวและรับคำเชิญมาเมืองไทยด้วยหลายฉายานาม นักมายากลบ้าง ช่างเชื่อมบ้าง เรียกคุณหมอโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (ผู้อำนวยการสำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข) หลังจากรับฟังเรื่องเล่าที่นำไปสู่การปฏิรูประบบสุขภาพว่า ตัวป่วนบ้าง เรียก ดร. สุรางค์รัศมี จำเนียรพล (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ว่า แม่สาวอันตราย เป็นต้น แต่เขาไม่มีการพูดในลักษณะเหน็บแนมเลย ทั้งยังร่ำรวยอารมณ์ขัน ยั่วล้อตัวเองและอานาจอยู่มาก ดังเช่น เมื่อกล่าวถึงสำนักชิคาโก ในฐานะที่เป็นสำนักทาง สังคมวิทยาที่ศึกษาชีวิตของเมือง เขาก็ยกย่องมากกว่าเป็นการริเริ่มที่ดี ก่อนเสริมว่ามีการศึกษา มากเสียจนชิคาโกกลายเป็นศูนย์กลางจักรวาลไป การมีอารมณ์ขันนี้ ตัวเขาเองเชื่อว่าเป็น คุณสมบัติของนักสังคมวิทยาที่ดี เพราะเป็นหนทางที่ดีที่สุดที่จะสื่อสารเรื่องยากๆ กับผู้คน ทั่วไปได้

สำหรับการเดินทางมาเมืองไทยในครั้งนี้ สิ่งที่บุรารวยประทับใจค่อนข้างมากก็คือ วงสนทนา ที่มีความหลากหลาย นอกเหนือจากงานประชุมวิชาการ 2 วันแล้ว วงสนทนากับคนทำงานสาย สุขภาพ ซึ่งมีทั้งหมอและนักมานุษยวิทยาที่ทำงานสร้างความรู้และขับเคลื่อนนโยบาย และวงสนทนา กับคนหลากหลายจากสหสาขาวิชาการ เขาเชื่อว่ามีแต่วงสนทนาระหว่างผู้คนข้ามกลุ่ม ข้ามพรมแดน ข้ามสาขาวิชา ฯลฯ และด้วยสปิริตใกล้เคียงกันระดับหนึ่ง จึงจะทำให้เกิดคุณภาพใหม่ที่น่าไปสู่ การเปลี่ยนแปลงขึ้นมาได้ และควรที่จะมีวงสนทนาลักษณะนี้ให้มากขึ้นต่อไปอีก

2. ความรู้สาธารณะ

เนื้อหาที่น่าสนใจจากปาฐกถาของไมเคิล บุรารวย ในวันที่ 25 – 26 ตุลาคม พ.ศ. 2555 นั้น เห็นจะเป็นการเปิดบทสนทนาด้วยการแบ่งประเภทของความรู้ทางสังคมวิทยาออกเป็น 4 ด้าน เพื่อชี้ให้เห็นว่าเป็นความรู้เพื่อใครและเพื่ออะไร ดังนี้

Audience Knowledge	Academic	Extra-Academic	
	Instrumental	Professional	Policy
	Reflexive	Critical	Public

1) สังคมวิทยาบริสุทธ์ คือ ความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อศาสตร์ทางสังคมวิทยาโดยเฉพาะ

2) *สังคมวิทยาสาธารณะ* คือ ความรู้ที่นำไปสู่การสร้างบทสนทนาสาธารณะ ทั้งนี้ สาธารณะนั้นหมายถึงชุมชนที่มีการสื่อสารระหว่างกัน โดยบูรณาการแบ่งออกเป็น สังคมวิทยาเพื่อสาธารณะ สังคมวิทยาสาธารณะตามแบบแผน และสังคมวิทยาสาธารณะออร์แกนิก

3) *สังคมวิทยานโยบาย* คือ ความรู้ที่ตอบโจทย์ทางนโยบาย โดยอาจจะเป็นองค์กร สถาบัน บริษัท ฯลฯ

4) *สังคมวิทยาวิพากษ์* คือ ความรู้เชิงวิเคราะห์วิพากษ์ต่อสังคมวิทยাবริสุทธิ เพื่อให้ให้เกิดการยกระดับและพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง

ธรรมชาติของความรู้ทั้ง 4 ด้านมีความแตกต่างกัน นั่นคือ สังคมวิทยาบริสุทธิและสังคมวิทยาวิพากษ์จะเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนกันในหมู่นักวิชาการกันเอง ส่วนสังคมวิทยานโยบายและสังคมวิทยาสาธารณะนั้นเป็นการสนทนากว้างขวางของนักวิชาการ นอกจากนี้ความรู้ในสังคมวิทยาบริสุทธิและสังคมวิทยานโยบายมีลักษณะของการเป็นเครื่องมือที่ใช้เพื่อบรรลุเป้าหมายบางอย่าง ส่วนความรู้ในสังคมวิทยาวิพากษ์และสังคมวิทยาสาธารณะมีลักษณะของการตรวจสอบทบทวนตนเอง

อย่างไรก็ดี ความรู้ทั้ง 4 ด้านไม่ได้แยกส่วนออกจากกัน หากสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด ดังเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวิทยาบริสุทธิและสังคมวิทยาสาธารณะนั้น แม้จะเป็นความรู้ที่ทำงานอยู่คนละเขตแดน แต่สังคมวิทยาบริสุทธิก็ดำรงอยู่ไม่ได้หากไม่มีโจทย์จากสังคมวิทยาสาธารณะ ส่วนสังคมวิทยาสาธารณะก็ไม่อาจสร้างความเข้าใจต่อประเด็นสาธารณะได้อย่างลึกซึ้งหากขาดการความเชี่ยวชาญจากสังคมวิทยาบริสุทธิ

ดังนั้น จึงเป็นเรื่องอันตรายมากหากความรู้ขาดความยืดหยุ่นและมีความแข็งตัวมากขึ้น เป็นต้นว่า สังคมวิทยาบริสุทธิก็จะมีแนวโน้มหลงตัวเห็นตัวเองเป็นศูนย์กลางมากขึ้น สังคมวิทยาวิพากษ์ก็อาจจะมีลักษณะคล้ายพวกคลั่งศาสนาได้

ส่วนสถานะของความรู้ในสังคมนั้น บูราวอยแสดงผ่านโมเดลสามเหลี่ยมที่ประกอบด้วย ตลาด รัฐ และภาคประชาสังคม เขาถือว่าคล้ายกับรูปสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา เพียงแต่ว่าภูเขาที่เขาเห็นเป็นภูเขาไฟที่กำลังปะทุระเบิด นั่นคือ ตลาดกับรัฐจับมือกันแน่นหนาขึ้น ในขณะที่ภาคประชาสังคมกำลังอ่อนแรงลง และยิ่งแรงสนับสนุนจากภาคส่วนที่ผลิตความรู้ลดน้อยลง สถานการณ์ก็น่าวิตกยิ่งขึ้น

ในส่วนของบริษัทสถานการณ์สังคมวิทยาในภาพรวมนั้น บรูวออยตั้งข้อสังเกตว่าในประเทศกำลังพัฒนาและหรือด้อยพัฒนามีการพัฒนาองค์ความรู้เชิงทฤษฎีค่อนข้างน้อย ทำให้มีแนวโน้มค่อนข้างสูงที่จะรับเอาความรู้เชิงทฤษฎีจากประเทศพัฒนามาปรับใช้เลย นอกจากนี้ ยังมีการกีดกันภูมิปัญญา องค์ความรู้ท้องถิ่น และองค์ความรู้ดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ และองค์ความรู้ในสถาบันวิชาการเองก็ต้องพยายามเชื่อมโยงกับปัญหาให้ได้ โดยเหตุนี้ เขาจึงเห็นว่าวิกฤติการณ์ในปัจจุบันทำให้บทบาทของมหาวิทยาลัยมีความสำคัญยิ่งกว่าเดิม และตัวมหาวิทยาลัยเองก็ตกอยู่ในวิกฤติรุนแรงขึ้นยิ่งกว่าเดิม

GOVERNANCE CRISIS	BUDGETARY CRISIS
Corporatization	Research (Corporate, Gvt, Patents)
Rankings	Donors, Alumni
Audit Culture	Fees, Restrict Intake
Standardization	Diversification
	Intensification, Outsourcing, Deskillling
	Polarization
IDENTITY CRISIS	LEGITIMATION CRISIS
Global vs. Local	Value of Degree
Research vs. Teaching	Value of Research
Public vs. Private	Public Service
	Public Education

การที่บรูวออยเสนอลักษณะความรู้ทั้ง 4 ด้านนั้นก็เพื่อยืนยันว่าความรู้ทั้งสี่นั้นสำคัญและจำเป็นต่อกันและกันเพียงใด ทั้งยังกำลังเผชิญหน้ากับวิกฤติเหมือนกัน นั่นคือ สังคมวิทยานิยายกำลังเผชิญกับวิกฤติทางการเงิน เพราะมหาวิทยาลัยไม่อาจพึ่งพิงงบประมาณสนับสนุนจากรัฐอีกต่อไป ความรู้จึงกลายเป็นสินค้า โดยมหาวิทยาลัยเป็นผู้ค้า ในขณะที่สังคมวิทยาสาธารณะก็เผชิญกับวิกฤติความชอบธรรม เนื่องจากความรู้ที่ห่างไกลจากการรับรู้ของสาธารณะ ทั้งยังต้อง

ทั้งพาทุนส่วนตัวและค่าลงทะเบียนจากนักศึกษา ย่อมไม่อาจได้รับความสนับสนุนจากสาธารณะได้ ส่วนสังคมวิทยาวิพากษ์ก็ประสบกับวิกฤติอัตลักษณ์ ในการแสวงหาคูณค่าและความหมายในการดำรงอยู่ของตน ในภาวะที่ความรู้ได้กลายเป็นสินค้า ซึ่งวิกฤติเหล่านี้ก็นำไปสู่วิกฤติในการบริหารจัดการของสังคมวิทยาบริสุทธิ ที่ทำให้บุคลากรในมหาวิทยาลัยอึดอัดคับข้องใจกับระบบการเรียนการสอนและการวิจัยที่มีความเป็นระบบราชการมากขึ้น มีการหาเงินในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น

ประเด็นมหาวิทยาลัยในวิกฤติ นูราวยเสนอต่อประชาคมนักวิชาการและมหาวิทยาลัยหลายแห่ง เขาเชื่อว่าหากมองเห็นและยอมรับว่ามีโครงสร้างวิกฤติที่กัดทับความรู้เหล่านี้ เราอาจจะยับยั้งและพยายามแสวงหาทางออกร่วมกันได้ด้วยแนวทางต่างๆ ที่จำเป็นต้องคิดและทำให้เกิดขึ้น ดังที่อาจารย์สุริชัย หวันแก้วเสนอว่า หากมองเห็นโครงสร้างที่กระทำการอยู่ ก็ขึ้นกับว่าตัวเราจะมองเห็นตนเองเป็นเหยื่อหรือผู้กระทำการเปลี่ยนแปลง เพราะตราบดีที่อาจารย์หรือนักวิชาการยังคงพร่ำบ่นอย่างท้อแท้ต่อโครงสร้างมหาวิทยาลัยที่ไม่เอื้อเพื่อต่อการทำงานหรือไม่เป็นไปในทิศทางของมหาวิทยาลัยในอุดมคติ ก็เป็นเพียงแต่ข้ออ้างที่จะไม่กระทำการใดๆ นั่นเอง

3. สะท้อนภาพ

ในช่วงท้ายของการสนทนา 2 วันนั้น อาจารย์ชยันต์ วรรณะภูติ (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ได้กล่าวสรุปเพื่อสะท้อนภาพสถานะและบทบาทของสังคมวิทยาในเมืองไทยไว้อย่างน่าฟังหลายประเด็นทีเดียว

อาจารย์ชยันต์เริ่มจากการทำความเข้าใจต่อความหมายของปัญญาชนสาธารณะ ทั้งนี้ การกำหนดนิยามความหมายของปัญญาชนสาธารณะครั้งแรกในเมืองไทยนั้นปรากฏในงานของศาสตราจารย์ เฮอร์เบิร์ต ฟิลลิปส์ (Herbert P. Phillips) นักมานุษยวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ ในปี พ.ศ. 2510 โดยแยกออกจากความหมายของ “ผู้รู้” ตามขนบตะวันออก ซึ่งผู้ที่ได้รับการยอมรับขณะนั้นประกอบด้วย อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น ยุคสมัยนั้นอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการ และเริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติให้เชื่อมโยงกับระบบโลก ยุคนั้นยังไม่มีเอ็นจีโอ มีก็แต่เพียงองค์กรเพื่อสังคม

และสังคมสงเคราะห์ไม่กี่แห่ง เมื่อเทียบกับปัจจุบันแล้ว เรามีเอ็นจีโอจำนวนมาก และภาคประชาสังคมก็เติบโตขึ้น โดยนัยนี้ ปัญญาชนที่ก่อเกิดขึ้นในยุคนี้จึงประกอบด้วยผู้คนที่มีการศึกษาและมีความกล้าหาญทางจริยธรรม นั่นคือ มีเจตจำนงจะช่วยเหลือผู้ด้อยกว่า มุ่งต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคม และเป็นหน้าที่ทางจริยธรรมที่จะทำให้สิ่งที่มองไม่เห็นปรากฏชัดขึ้น ด้วยเหตุนี้ นักสังคมวิทยาสาธารณะจึงหมายถึง ผู้ที่นำเอา “ความรู้” ไปสู่สาธารณะนั่นเอง

ส่วนข้อที่ว่าสาธารณะหมายถึงใครนั้น อาจารย์ชยันต์เสนอไว้ 2 ประเด็นคือ 1) มีการดำรงอยู่ของสาธารณะจริงหรือไม่? – แม้ว่ารัฐกับตลาดจะควบคุมและจัดการสาธารณะไว้ได้แล้ว แต่ก็ไม้อาจจะควบคุมได้ทั้งหมด 2) สาธารณะไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกัน – สาธารณะอาจจะหมายถึงกลุ่มประชากรทั่วไป หรือกลุ่มด้อยโอกาส หรือผู้คนกลุ่มต่างๆ เช่น ในสามจังหวัดภาคใต้ของไทย

ในส่วนว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้เชิงทฤษฎีนั้น อ.ชยันต์เห็นว่ามีความขัดแย้งกันอยู่ แม้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีความสำคัญในฐานะข้อเท็จจริงจากภาคประชาชนแต่ก็ไม่อาจวางตัวเสมอองค์ความรู้กระแสหลักและวาทกรรมต่างๆ ได้ โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีใหม่ หรือกระบวนการพัฒนาแบบกระแสหลัก โดยเหตุที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีข้ออ่อนที่มักจะโรแมนติคเกินไป อ่อนด้อยในการนำเสนอ มีบริบทจำเพาะ และประกอบด้วยอคติ เนื่องจากรายงานข้อมูลจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะดำเนินการโดยผู้คนที่ได้รับผลกระทบ ดังนั้นเอง นักสังคมวิทยาเองจำเป็นต้องเชื่อมโยงองค์ความรู้ของตนกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ได้ ดังเช่น เรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน” งานวิจัยด้านมานุษยวิทยาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ทำลายมายาคติของการพัฒนากระแสหลัก และทำให้เห็นผลกระทบของเขื่อนปากมูล ถือว่าทำให้เกิดวาทกรรมใหม่ขึ้นมาต่อสู้

อาจารย์ชยันต์เห็นตรงกันกับบุรารวยในข้อที่ว่าสังคมวิทยาบริสุทธ์นั้นจำเป็นต้องขยายไปสู่สาธารณะมากขึ้น มีความเชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาร่วมสมัยให้มากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการขยายตัวของตลาด เรื่องของการทำให้เป็นสินค้า และการที่รัฐมีอำนาจมากไปอย่างไรก็ดี เราต้องมองให้เห็นวิกฤติภายในสังคมวิทยาบริสุทธ์เอง เป็นต้นว่า แนวโน้มที่จะใช้การอธิบายทางทฤษฎีโดยปราศจากข้อมูลเชิงประจักษ์ และการยืมเอาทฤษฎีตะวันตกมาใช้โดยไม่คำนึงถึงบริบท ในบางพื้นที่บางประเด็นยังขาดองค์ความรู้อยู่มาก เช่น ในปี พ.ศ. 2555 มีงานวิจัยในภาคใต้กว่า 600 เรื่อง แต่เป็นงานทางสังคมวิทยาเพียงสองสามเรื่องเท่านั้น กระทั่งองค์ความรู้เกี่ยวกับตะวันออกเฉียงใต้และลุ่มแม่น้ำโขงก็มีน้อยเกินไป นอกจากนี้ ใน

ประเทศไทยเองก็ไม่มีสมาคมวิชาชีพของนักสังคมวิทยาเลย จึงเป็นไปได้ยากที่จะทำให้องค์ความรู้นี้มีการเติบโต เช่นเดียวกับวัฒนธรรมการวิพากษ์วิจารณ์ก็จำกัดกรอบแต่เพียงในประเทศ ทั้งยังมีค่านิยมที่จะไม่วิพากษ์วิจารณ์กันเองเสียอีก เหล่านี้ ล้วนเป็นข้อจำกัดของสังคมวิทยาประเทศไทยโดยรวม

อย่างไรก็ดี อาจารย์ยืนยันว่า ในฐานะนักสังคมวิทยา เราแต่ละคนย่อมต้องสร้างหนทางของเราด้วยกัน เราต้องอาศัยความเป็นสมุหภาพ (collectivity) ด้วยการทำงานร่วมกัน

4. สมุหภาพ

ในวงสนทนาหนึ่ง บุรารวยชี้ให้เห็นว่า การยืนยันว่าความรู้ทางสังคมวิทยายังมีคุณค่าและประโยชน์ต่อสังคมนั้นจำเป็นจะต้องแสดงให้เห็นว่าความรู้นั้นสามารถสร้างผลกระทบต่อสังคมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงตัวในภาวะวิกฤติ และต้องมีความเป็นสมุหภาพมากกว่าความเป็นปัจเจก

เขาเล่าว่า เมื่อครั้งที่สหรัฐอเมริกาประสบเหตุภัยพิบัติจากพายุเฮอริเคนแคทรีนา ซึ่งเป็นภัยพิบัติที่ร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ เขาคิดว่าในขณะนั้นถ้าตัวเองเป็นประธานสมาคมสังคมวิทยานานาชาติจะเรียกประชุมคณะกรรมการวิชาการทั้ง 55 คณะ เพื่อขอให้ช่วยกันเขียนงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยอาจจะให้งบประมาณสนับสนุนไปคนละ 2,000 เหรียญสหรัฐ ด้วยวิธีการนี้น่าจะทำให้พลังทางวิชาการปรากฏตัวและเป็นพลังหนุนเสริมการทำงานทางสังคมได้ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ดี เรื่องนี้ก็ได้ผ่านพ้นไปแล้ว และไม่มีการทำงานดังกล่าวเลย ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายมากทีเดียว

ทั้งนี้ การกระตุ้นเราให้แสวงหาวิชาการตื่นตัวกับวิกฤติที่สังคมประสบอยู่นั้นไม่ใช่เรื่องเดียวกับการสนับสนุนให้นักวิชาการปรากฏตัวพร้อมทั้งให้ความรู้และหรือความคิดเห็นผ่านสื่อมวลชน ประชาคมวิชาการจำต้องคิดใคร่ครวญให้มากกว่าจะทำให้ความเป็นสมุหภาพเกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งบุรารวยก็ยอมรับว่าไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะกระทั้งนักวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในมหาวิทยาลัยที่เขาสอนอยู่นั้นก็ยังไม่ยอมพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดกัน แต่สมุหภาพเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้ปัจเจกชนไม่รู้สึกล่อลวงแรงล้าพลังในการต่อสู้และรับมือกับโครงสร้างใหญ่ที่ครอบงำเราอยู่ เขาเตือนว่า พวกเรามักจะติดกับการบุกป่าฝ่าดงไปคนเดียว ทั้งที่มีกันอยู่

จำนวนไม่มาก แต่มักเป็นพวกช่างวิเคราะห์วิพากษ์ ยิ่งทำให้การสร้างสมุหภาพเป็นเรื่องท้าทายอย่างยิ่ง

เขายืนยันว่า เราต้องเชื่อว่าความรู้สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกได้ โดยการเชื้อเชิญผู้คนให้เข้ามาแลกเปลี่ยนสนทนากันนั้นต้องอาศัยคุณภาพภายในบางอย่าง และเราต้องเรียนรู้ที่จะแปลภาษาวิชาการให้เป็นภาษาที่คนธรรมดาทั่วไปเข้าถึงได้

อาจารย์สุริชัย หวันแก้วมักจะออกปากเตือนพวกเราว่าโลกไร้พรมแดนกำลังขยายตัวออกมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ระดับการมองปัญหาของเราบางครั้งเป็นเพียงรัฐชาติและติดอยู่ที่เขตแดน ดังเรื่องการรวมตัวของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งพลเมืองของเราเริ่มใกล้ชิดกันมากขึ้น ขณะเดียวกันก็มีการลงทุนสร้างเขื่อนในลาวเพื่อส่งกระแสไฟฟ้ามาให้ประเทศไทย สถานการณ์ที่ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในลาวกำลังถูกทำลาย ชาวลาวจำนวนมากต้องอพยพย้ายที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ชาวไทยจะสามารถเสปบริโภคกระแสไฟฟ้าราคาถูกโดยไม่รู้สึกร่วมกับความทุกข์ยากของพี่น้องชาวลาวได้อย่างไร

ในการสนทนากับนุราชอย อาจารย์สุริชัย แสดงความเห็นว่าเป็นปัจจุบัน ประดาปัจเจกชนโดยมากต่างดำรงอยู่ในโลกที่แตกแยก พวกเขาปฏิเสธการสนทนาร่วมกัน เพราะจิตใจเต็มไปด้วยตรรกะที่แข็งตัว เปรียบได้กับคนที่มองไม่เห็นคนที่คุมขังตัวเอง แต่พวกเราไม่ใช่เหยื่อของโครงสร้างเหล่านี้ หากสามารถแหกกรงขังออกไปได้โดยไม่ต้องพรวดพราด ด้วยการเชื่อมขงกัน ตั้งคำถามว่า - อยากจะพูดคุยอะไรบางอย่างที่มีความหมายร่วมกันไหม?

อาจารย์สุริชัยฯ เสนอว่า เมื่อเรายอมรับว่าวิกฤติปัจจุบันเกิดจากน้ำมือของมนุษย์ด้วยกันเอง ก็น่าจะเห็นความท้าทายร่วมกัน และถือเป็นพันธกิจร่วมกันในการคลี่คลายวิกฤติเหล่านั้น โดยที่เราไม่จำเป็นต้องมีความเห็นตรงกันในการแก้ไขปัญหา สิ่งสำคัญก็คือ “การเริ่มต้นร่วมกัน” ซึ่งไม่จำเป็นต้องมายืนด้วยกัน

การมาเยือนของนุราชอยครั้งนี้มีความหมายหลายประการ ไม่ใช่ในฐานะที่มีคนดังระดับโลกมาเยือน หากแต่เป็นไปในฐานะที่เรามีกัลยาณมิตรเพิ่มขึ้น มีการเชื่อมโยงระหว่างจิตใจอันเป็นสากล มีการเรียนรู้ที่มีความหมายมากกว่าการมีประสบการณ์ มีความท้าทายอันปราศจากอหังการและมมังการ และทั้งหมดทั้งนั้นล้วนมีพื้นฐานจากมิตรภาพเรียบง่ายของคนใจใหญ่ ไม่ก็คน

การเมืองของสังคมวิทยาเพื่อสาธารณะ: บันทึกทัศนคติที่เปลี่ยนกับศาสตราจารย์ ไมเคิล บูราวอย

ยุกติ มุกดาวิจิตร

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2555 ผู้เขียนได้ไปร่วมฟังการปาฐกถาของไมเคิล บูราวอย ศาสตราจารย์ทางสังคมวิทยาชื่อดังจากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย-เบิร์กลีย์ (University of California, Berkeley) สหรัฐอเมริกา เขามาเสนอเรื่อง public sociology (สังคมวิทยาสาธารณะ) ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เขียนขอสรุปข้อเสนอเขาดังนี้

1) งานวิชาการทางสังคมวิทยามีสี่กลุ่ม หนึ่ง แบบเน้นวิชาการล้วนๆ (professional) สอง แบบเน้นนโยบาย (policy) สาม แบบวิชาการแนววิพากษ์ (critical) และ สี่ แบบเน้นเพื่อสาธารณชน (public) สี่กลุ่มนี้มีการแบ่งงานกันทำ (division of labor) บูราวอยเสนอให้ต้องเน้นแบบสุดท้ายคือแบบเน้นเพื่อสาธารณะให้มากขึ้น เพื่อครอบคลุมประชาสังคมจากภัยคุกคามของรัฐกับทุน เมื่อบรรยายถึงช่วงนี้ บูราวอยได้ยกตัวอย่างนักวิชาการไทยบางคนที่เห็นว่ามิชอบเป็นนักวิชาการสาธารณะ เช่น ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี

2) ขณะที่นักสังคมวิทยาที่เน้นวิชาการและนโยบายจะใช้ความรู้เพียงแค่เป็นเครื่องมือ เป็นกลไก (instrumental knowledge) นักสังคมวิทยาแนววิพากษ์และกลุ่มที่เน้นการทำงานเพื่อสาธารณชนจะใช้ความรู้แบบครุ่นคิดทบทวนมากกว่า (reflexive knowledge) พุดง่าย ๆ คือสองกลุ่มแรกไม่ค่อยตรวจสอบทบทวนตนเอง ใช้ความรู้แบบที่เอา สองกลุ่มหลังดูก้าวหน้ากว่าเพราะมักวิพากษ์ทั้งคนอื่นและตนเอง บูราวอยยกตัวอย่างประเทศต่างๆ แต่ละประเทศต่างก็มีพื้นที่ให้กับสี่ส่วนนี้แตกต่างกันออกไป แต่เขาไม่ทันมีเวลาอธิบายว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น อย่างไรก็ดี บูราวอยเข้าใจดีว่าการทำวิชาการให้เข้าถึงสาธารณชนเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันทั่วโลก โดยเฉพาะในซีกโลกทางใต้ ในสหรัฐอเมริกาเองเสียอีกที่มีการทำงานในลักษณะนี้ค่อนข้างน้อย

บูราวอยเองยอมรับว่าข้อเสนอของเขาลดทอนความซับซ้อนของโลกเพื่อให้ง่ายเข้า หลังจากการนำเสนอสิ้นสุดลง ผู้เขียนแสดงความเห็นต่อที่ประชุมดังนี้

ประการแรก ผู้เขียนเห็นว่าข้อเสนอบูรณาการค่อนข้างเสนอภาพการแบ่งงานกันทำแบบเดอร์ไคม์เมียน (Durkheimian) คือต่างคนต่างทำงานสอดคล้องกัน มากกว่าจะเป็นแบบมาร์กซิสต์ (Marxist) ซึ่งจะแสดงภาพความไม่ลงรอยกัน ชัดแย้งกัน อันเนื่องมาจากสังกัดทางการเมืองและพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ขัดแย้งกัน ไม่มีการเมืองระหว่าง 4 กลุ่มงานวิชาการนั้นเลย ผู้เขียนแลกเปลี่ยนทัศนะดังกล่าวกับบูรณาการดังนี้

อาจารย์ไม่ได้คำนึงถึงปัญหาของความเหลื่อมล้ำทางวิชาการที่มีในระบบโลก นักวิชาการในเอเชีย หรืออย่างในไทย ในเวียดนาม ไม่สามารถทำงานวิชาการล้วนๆ ได้ ส่วนหนึ่งด้วยเงื่อนไขบังคับภายในประเทศเอง แต่อีกส่วนหนึ่งก็ด้วยเงื่อนไขที่วงวิชาการตะวันตกครอบงำและยึดอำนาจการนำเสนองานวิชาการมาตลอด กีดกันการเข้าถึงโลกวิชาการของคนจากซีกโลกใต้มาตลอด ด้วยเงื่อนไขทางความรู้ ภาษา และต้นทุนการเรียนรู้....

สุดท้าย ไม่ว่านักวิชาการจากซีกโลกใต้จะอยากทำงานเน้นวิชาการหรือไม่ อย่างดีก็เป็นได้แค่นักวิชาการพื้นถิ่น แบบ *native anthropologists* นักวิชาการชั้นสองหรือสาม ที่เพียงนำเสนอข้อมูลให้นักวิชาการระดับโลกเก็บไปสร้างทฤษฎี

บูรณาการตอบผู้เขียนว่า “แน่นอนว่ามีการเมืองระหว่างนักสังคมวิทยาทั้ง 4 แบบนั้น แต่ไม่ได้บอกรายละเอียดในตอนบรรยาย และแน่นอนว่าวิชาการเพื่อสาธารณะที่หมายถึง คือเพื่อคนที่ถูกลดทอนคุณค่า คนที่ไม่สามารถมีปากมีเสียงได้ (the subaltern, the dominated)”

ในช่วงบ่าย มีการอภิปรายโดยนักวิชาการไทยและมาเลเซีย ว่าหากนำแนวคิดของบูรณาการมาวิเคราะห์ในประเทศตน ตามประสบการณ์แต่ละคนแล้วจะเป็นอย่างไร ผู้เขียนขอไม่สรุปข้อเสนอเหล่านั้น แต่ขอนำคำถามที่ตั้งใจจะถามตั้งแต่ช่วงเช้ามาถามในช่วงบ่าย ซึ่งบูรณาการก็นั่งฟังบรรยายอยู่ด้วยดังนี้

เราพูดกันในที่นี้ราวกับว่า หากเราเพียงวิจารณ์นักวิชาการที่ทำงานแบบเน้นวิชาการล้วน กับนักวิชาการพวกเน้นวิชาการเพื่อผลิตนโยบาย แล้วหันมาทำแบบเน้นสาธารณะขึ้น เราก็จะมาถูกทางและดูดีมีศีลธรรมกว่าพวกนักวิชาการเหล่านั้นแล้ว....

แต่เราถามกันด้วยหรือเปล่าว่า เราจะตอบสนองสาธารณะชนแบบไหน เราจะเลือกเน้นสาธารณะไปในทางไหน เช่น การที่เมื่อเข้าบูรณาการอ้าง “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” นั้น ก็เป็นวิชาการที่เน้นสาธารณะแบบหนึ่ง การทำงานนี้มีศาสตราจารย์ อมรา พงศาพิชญ์

มาเปิดงานแล้วท่านเล่าถึงประสบการณ์การทำงานวิชาการแบบเน้นสาธารณะ นั่นก็เป็น public แบบหนึ่ง หากแต่ยังมีนักวิชาการสาธารณะแบบอื่นๆ ที่ไม่ได้เน้นแนวทางเดียวกับที่กล่าวมานั้น ความเป็นสาธารณะจึงไม่ได้มีแนวทางเดียว ลำพังการทำงานสาธารณะจึงไม่ได้ทำให้นักวิชาการเป็นนักวิชาการสาธารณะโดยอัตโนมัติ แต่เราต้องเข้าใจการเมืองของการเป็นนักวิชาการสาธารณะด้วยไม่ใช่หรือ

ต่อคำถามข้างต้นของผม นูรารอยไม่ได้ตอบอะไร แต่ที่จริงมีอีกสองประเด็นที่ผู้เขียนไม่ทันได้นำเสนอในที่ประชุมเพราะเวลาจำกัด จึงขอตั้งคำถามไว้ตรงนี้ว่า

อันที่จริง แต่ละประเทศมีประเด็นของการพูดเรื่องสาธารณะไม่เหมือนกัน เช่น เวียดนามมีเรื่องพรรคคอมมิวนิสต์และเรื่องสิทธิมนุษยชน ไทยมีเรื่องสถาบันกษัตริย์ เคยได้ยินนักวิชาการญี่ปุ่นบ่นว่า วิจัยเรื่องโรงไฟฟ้าพลังนิวเคลียร์ไม่ได้....

ในเมื่อมีเรื่องสาธารณะบางเรื่องที่ถูกถึงไม่ได้มากมายในแต่ละประเทศ นูรารอยจะว่านักวิชาการในบางประเทศไม่ยอมทำงานสาธารณะเต็มปากเต็มคำไม่ได้เช่นกัน เพราะเงื่อนไขทางการเมืองของแต่ละประเทศไม่เหมือนกัน

อีกประเด็นคือ ในระดับของระบบโลก

การทำงานเพื่อสาธารณะในประเทศหนึ่ง อาจเป็นการทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายของประเทศอื่น เช่น ที่ผ่านมามีประเด็นเรื่องกระบวนการพัฒนาเป็นประชาธิปไตย เป็นการดำเนินตามนโยบายเสรีนิยมของประเทศในโลกละตะวันตก แล้วนำมาเผยแพร่ให้เป็นประเด็นสาธารณะในประเทศโลกที่สาม หรือการเน้นประชาสังคม ก็เป็นความคิดเชิงนโยบายในอีกซีกโลกหนึ่งมาก่อนไม่ใช่หรือ ดังนั้น ความเป็นสาธารณะจึงอาจจะเป็นนโยบาย เป็นวิชาการล้วน หรือแม้แต่การเป็นวิชาการแนววิพากษ์ในแต่ละบริบทการเมืองในโลกนี้ก็ได้อ ขึ้นอยู่กับบริบทของการเมืองของงานวิชาการ น่าเสียดายที่นูรารอยเป็นนักมานุษยวิทยามาก่อน แต่มองข้ามความเป็นท้องถิ่นของความรู้แบบต่างๆ

หากมีโอกาส ผู้เขียนจะได้ศึกษางานวิจัยชุดนี้ของนูรารอยและวิจารณ์อย่างเป็นระบบต่อไป

รายการอ้างอิง

Burawoy, Michael, Joseph A. Blum, Sheba George, Zsuzsa Gille, Millie Thayer.
2000. *Global Ethnography: forces, connections, and imaginations in a
postmodern world*. Berkeley: University of California Press.